

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ ISINING TEKS SĒRAT KĀLĀMĀNGSĀ

PHILOLOGY STUDY AND THE CONTENTS OF THE MANUSCRIPT OF KĀLĀMĀNGSĀ

Déning: Anggirina Desy Isnianti, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta anggirinadesy22@gmail.com

Sarining Panalitèn

Ancasing panalitèn mênikâ kanggé: ngandharaken *inventarisasi naskah SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*, ngandharakên *deskripsi naskah sĀhĀ teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*, ndamêl *transkripsi teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*, ndamêl *transliterasi teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*, ndamêl *suntingan teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*, ndamêl *terjemahan teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*, sĀhĀ ngandharakên isining *teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*. Panalitèn mênikâ ngginakakên *metode panalitèn deskriptif sĀhĀ metode panalitèn filolog modern*. Sumber data panalitèn mênikâ, inggih *teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ koleksi Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Taman Siswa Yogyakarta*. Teknik ngêmpalakên data ing panalitèn mênikâ ngginakakên lampahing panalitèn *filologi modern* inggih mênikâ *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, sĀhĀ pangrêmbaging isining teks*. Analisis data ngginakakên *teknik analisis deskriptif*. Validitas ingkang dipunginakakên *validas semantik*. Reliabilitas ingkang dipunginakakên *reabilitas intrarettter sĀhĀ intreretter*. Asiling panalitèn inggih mênikâ katêmtokakên satunggal *eksemplar naskah SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*, ingkang kasimpên ing Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Taman Siswa Yogyakarta. *Deskripsi naskah SĒrat KĀlĀmĀngsĀ* kawontĕnanipun taksih saé, wĕtah, sĕratanipun taksih sagĕd dipunwaos kanthi cĕthĀ. *Transkripsi naskah SĒrat KĀlĀmĀngsĀ* dipungarap kanthi *metode transkripsi diplomatik*. *Transliterasi teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ* dipungarap kanthi ngĕwahi sĕratan aksĀrĀ JĀwĀ dhatĕng aksĀrĀ Latin adhĕdhasar *ejaan* ingkang limrah, kanthi *metode transliterasi standar*. *Suntingan teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ* dipungarap kanthi ngginakakên *metode suntingan standar*, déné sadĀyĀ ĕwah-ĕwahaning *suntingan teks* dipunandharakên ing *aparatur kritik*. *Terjemahan teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ* dipungarap kanthi ngginakakên *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi, sĀhĀ terjemahan bebas*. SadĀyĀ *metode terjemahan* dipunginakakên kanthi *kontekstual*. Isining *teks SĒrat KĀlĀmĀngsĀ* wontĕn kalih, inggih mênikâ (1) tĕgĕsipun *KĀlĀmĀngsĀ sĀhĀ* (2) jinising piwulang gĕsang inggih mênikâ piwulang paugĕran gĕsang, parĕntah maguru, paĕdah ngĕlmi, sĀhĀ sangkan paraning dumadi.

Pamijining Tembung: *Filologi, Isi, SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*

Abstract

The aims of this research are to, describe the manuscript inventory of KĀlĀmĀngsĀ, study the manuscript description of KĀlĀmĀngsĀ, make text transcription, make the transliteration, make edits text, create translation text, and analyzing the contents of the text of KĀlĀmĀngsĀ. This research includes the kind of research description and modern philology research. Descriptive study is a method used to create description or describe KĀlĀmĀngsĀ text objectively and systematically. On the other hand, the type of philology research was used to examine the ins and outs of the manuscript of KĀlĀmĀngsĀ from all aspects. Sources of research data is manuscript of KĀlĀmĀngsĀ stored in the library of Dewantara Kirti Griya Taman Siswa. The data were collected through the steps of philological research like, inventorying the text, describing the text, transcription the text, transliterating the text, edits the text, translating the text, and analyzing the contents of the text. Data analysis in this research was done with descriptive technique. Semantic validity and also intrarrater and interrater reliabilities were used in this study. These results of this study were described as follows. There is one copy of the manuscript of KĀlĀmĀngsĀ that was stored in the library of Dewantara Kirti Griya Taman Siswa. Second, the circumstances of the manuscript and the text were almost destroyed, but the text is still readable clearly. Diplomatic transcription is done by making transfer of the same letter. Standard transliteration is done by making rewrite by changing the letter into Latin letters according to the common spelling. The default edits found that were marked by a critical apparatus. The translation text is analyzed by employing literal translation method, content translation, and free translation. There are two points of the contents analysis, (1) the means of KĀlĀmĀngsĀ, and (2) the kind of moral values are rules of life, command study, benefits of science, and relationship with god.

PURWĀKĀ

Panalitèn *naskah JĀwĀ* minĀngkĀ salah satunggaling upĀyĀ kanggé nguri-uri asiling kabudayan Jawi ingkang kasunyatanipun taksih

kathah tĕtilaran *naskah* ingkang dĕrĕng katampi déning wiranĕm jaman samĕnikĀ. Jumbuh kaliyan andharan sadĕrĕngipun, kathah priyantun ingkang dĕrĕng ngawuningani isining *SĒrat KĀlĀmĀngsĀ*,

kamangkâ *Sêrat Kâlâmangsâmênikâ* ngêwrat isi ingkang kathah.

Panalitèn mênikâ dipuntindakakên supados isining *naskah* sagêd têtêp lêstantun. Botên sakêdhik *naskah* ingkang dipunwarisi déning pârâ wiranèm jaman samênikâ nanging kawontênanipun sampun risak (Ikram, 1981: 79). Ngéngingi bilih *Sêrat Kâlâmangsâ* mênikâ danguning-dangu sagêd risak sâhâ taksih kathah wiaranèm ingkang dèrèng ngawuningani isinipun. Panalitèn mênikâ salah satunggaling cârâ kanggé nglêstantunakên *teks Sêrat Kâlâmangsâ*.

Naskah ingkang dipundadosakên *sumber* panalitèn *filologi* mênikâ inggih mênikâ *naskah* ingkang dipunsimpên wontên ing *perpustakaan* Dewantara Kirti Griya Taman Siswa kanthi irah-irahan *Sêrat Kâlâmangsâ. Naskah* dipunpaggihakên satunggal *eksemplar* kanthi *kode koleksi* BB. I. 116. Adhêdhasar sadâyâ andharan ing nginggil, panalitèn *Kajian Filologi sâhâ isining Teks Sêrat Kâlâmangsâ* mênikâ naliti kawontênaning *naskah*, sâhâ isinipun *naskah* kanthi ngginakakên lampahing panalitèn *filologi* inggih mênikâ *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, alih tulis, suntingan teks, parafrase, terjemahan sâhâ analisis* isining teks.

GÊGARAN TEORI

Filologi

Suryani (2011: 2) ngandharakên têngêsipun têngbung *filologi* inggih mênikâ ‘rêmên têngbung’, utawi ‘rêmên wicantênan’. Salajêngipun, danguningdangu têngbung *filologi* mênikâ têngêsipun dados ‘rêmên sinau’, ‘rêmên ngèlmi’, ‘rêmên sastrâ’, sâhâ ‘rêmên budâyâ’ (Baroroh-Baried, 1985: 1). Miturut Mulyani (2014: 1),

filologi inggih mênikâ satunggaling *disiplin* ngèlmi ingkang wontên gayutipun kaliyan *studi* saking asiling budâyâ (wohing pamikir, raos, kapitadosan, adat, sâhâ *nilai-nilai* ingkang dipunginakakên déning masarakat kanthi turun tumêdhak) tiyang wontên ing jaman rumiyin.

Adhêdhasar andharan dhasaring panalitèn ing nginggil, ingkang dados wosing panalitèn mênikâ kasêratakên ing ngandhap mênikâ.

1. Kadospundi *inventarisasi naskah Sêrat Kâlâmangsâ*?
2. Kadospundi *deskripsi naskah sâhâ Teks Sêrat Kâlâmangsâ*?
3. Kadospundi *transkripsi naskah Sêrat Kâlâmangsâ*?
4. Kadospundi *transliterasi teks Sêrat Kâlâmangsâ*?
5. Kadospundi *suntingan teks Sêrat Kâlâmangsâ*?
6. Kadospundi *terjemahan teks Sêrat Kâlâmangsâ*?
7. Mênâpâ kémawon isining *teks Sêrat Kâlâmangsâ*?

Naskah

Naskah mênikâ sadâyâ *bahan* sêratan tangan tilaran pârâ lèluhur ingkang sinêrat ing dluwang, lontar, kulit kajêng, sâhâ rotan (Djamaris, 2002: 3). Salajêngipun, miturut Robson (1994: 26), *naskah* inggih mênikâ sadâyâ *bahan* sêratan carik.

Teks

Miturut Mulyani (2014: 2), *teks* inggih mênikâ rênconcèning têtêngbung ingkang arupi waosan mawi isi tartamtu utawi isi *naskah* utawi andharan ingkang ing salêbêtipun wontên *informasi* ngéngingi bab kabudayan satunggaling

bāngsā rikālā jaman rumiyin ingkang dipunwahyakakên awujud *lisan* utawi *sêratan*.

Inventarisasi Naskah

Miturut Djamaris (lumantar Mulyani, 2014: 37), *inventarisasi naskah* inggih mênikā ndamêl sadâyā *data naskah* ingkang dipunpanggihakên, sagêd kanthi *studi katalog* utawi ningali *langsung* wontên ing *perpustakaan-perpustakaan* pérangan *pernaskahan*. Miturut Djamaris (2002: 10) *inventarisasi naskah* sagêd katindhakakên kanthi *metode studi katalog* sâhâ ningali piyambak wontên ing papan panyimpêning *naskah*.

Deskripsi Naskah sâhâ Teks

Salajêngipun *deskripsi naskah*, inggih mênikā ngandharakên kawontênaning *naskah* ingkang *fisik* sâhâ *non fisik (teks)* kanthi sêtiti sâhâ dipunandharakên kanthi *rinci* sâhâ *cêthâ* (Mulyani, 2014: 38).

Transkripsi

Miturut Mulyani (2014: 30), *transkripsi* inggih mênikā *alih tulis naskah* mawi aksârâ ingkang sami kaliyan aksârâ *naskah* ingkang dipun-*alih tulis*.

Transliterasi

Transliterasi miturut Baroroh-Baried (1985: 65), inggih mênikā nggantos jinising sêrataning *teks* mawi aksârâ ingkang bédâ.

Suntingan Teks

Miturut Fathurahman (2015: 88) *suntingan teks* inggih mênikā ndamêl *edisi teks* ingkang sagêd dipunwaos kanggé masarakat. Éwahing têmbung ing *suntingan teks* dipunandharakên kanthi ndamêl *aparat kritik*.

Aparat kritik

Aparat kritik inggih mênikā tanggêl jawab *ilmiah* saking *kritik teks* ingkang isinipun waosan ingkang dèrèng lêrês wontên salêbêting *suntingan teks* ingkang sampun rêsik saking *korup* (Mulyani, 2014: 43).

CĀRĀ PANALITÈN

Jinising Panalitèn

Panalitèn mênikā kalêbêt panalitèn jinis *deskriptif* sâhâ panalitèn *filologi modern*. Panalitèn *deskriptif* inggih mênikā satunggaling *metode* ingkang dipunginakakên kanggé naliti *objek* utawi *sumber data* panalitèn kanthi ancas kanggé ndamêl *deskripsi*, gambaran kanthi *objektif*, ingkang gayut kaliyan *fakta*, sâhâ gayuting antawisipun *unsur-unsur*-ipun (Kaelan, 2005: 58). Wontên ing panalitèn mênikā dipunginakakên kanggé ndamêl *deskripsi* utawi andharan kawontênaning *teks Sêrat Kâlâmāngsā* kanthi *objektif* ingkang ngêwrat piwulang gêsang. Panalitèn *filologi* dipunginakakên kanggé nggarap *naskah* ingkang ngêwrat *teks Sêrat Kâlâmāngsā* mênikā. CĀRĀ panalitèn ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikā inggih mênikā *filologi modern*. Adhêdhasar katrangan ingkang dipunandharakên ing nginggil, panalitèn mênikā dipungarap kanthi panalitèn *filologi*.

Sumbêr Data Panalitèn

Naskah sâhâ teks Sêrat Kâlâmāngsā ingkang dipundadosakên *sumber data* wontên panalitèn mênikā inggih mênikā ingkang dipunpanggihakên wontên *perpustakaan* Dewantara Kirti Griya Taman Siswamawi sêratan cithak.

Teknik Ngêmpalakên Data

Teknik anggènipun ngêmpalakên *data* wontên panalitèn mênikâ dipunlampahi kanthi *studi* katalog sâhâ ningali piyambak wujudipun *naskah Sêrat Kâlâmangsâ* wontên papan panyimpêning *naskah*. Garapaning panalitèn kanggé ngêmpalakên *data* ing panalitèn mênikâ ngginakakên *langkah kerja* panalitèn *filologi* inggih mênikâ *inventarisasi naskah, deskripsi naskah sâhâ teks, transkripsi, transliterasi, suntingan, terjemahan teks, sâhâ analisis* isining *teks*.

Instrumen Panalitèn

Instrumen panalitèn mênikâ awujud kêrtu *data*. Kêrtu *data* mênikâ dipunginakakên kanggé nyathêt (1) asiling *deskripsi naskah Sêrat Kâlâmangsâ*, (2) asiling *transliterasi teks Sêrat Kâlâmangsâ* sâhâ asiling *suntingan teks Sêrat Kâlâmangsâ*, (3) asiling *suntingan teks Sêrat Kâlâmangsâ* sâhâ asiling *terjemahan teks Sêrat Kâlâmangsâ*, (4) asiling *aparatur kritik teks Sêrat Kâlâmangsâ*, sâhâ (5) *ajaran moral* utawi piwulang *Sêrat Kâlâmangsâ*.

Teknik Analisis Data

Teknik analisis data ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikâ, inggih *analisis deskriptif*. *Analisis deskriptif* inggih mênikâ *analisis* ingkang wujudipun andharan-andharan utawi gambaran ingkang cêtha lumantar *indikator*-ipun. Rêroncèning *analisis data* miturut Kaelan (2005: 69-70), inggih mênikâ *reduksi data, klasifikasi data, display data, sâhâ pendeskripsian*.

Validitas data ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikâ inggih *validitas semantik*, amargi *sumber data*-nipun awujud têngbung sâhâ

kelompok têngbung. *Validitas semantik* wontên panalitèn mênikâ dipunginakakên kanggé mangrêtosi maknaning *data* ingkang awujud têngbung sâhâ klompoking têngbung ingkang gayut kaliyan *konteks*-ipun. *Reliabilitas* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikâ inggih *reliabilitas intrarettter sâhâ reliabilitas interrater*.

ASILING PANALITÈN

Inventarisasi Naskah Sêrat Kâlâmangsâ

Asiling *studi katalog* kanthi ngginakakên sadâyâ *katalog*, katêmtokakên satunggal *eksemplar* ingkang kasêrat wontên ing *Buku Daftar koleksi Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Taman Siswa Yogyakarta* kanthi nomêr *kode koleksi BB. I. 116*.

Deskripsi Naskah Sêrat Kâlâmangsâ

Kawontênaning *naskah Sêrat Kâlâmangsâ* mênikâ taksih saé. Pérangan jilidanipun dipundondomi ngginakakên bolah, ananging lêmbar-lêmbarang dlancang sampun sami pêthil utawi ucul saking jilidanipun. Kawontênan dlancang ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *teks Sêrat Kâlâmangsâ* sampun sapérangan ingkang sami bolong amargi dipunpangan rêngêt. Kawontênaning samak *luar* sampun sami pating ndlêmok mbêkas kados kênging toyâ.

Jinis *bahan naskah* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah Sêrat Kâlâmangsâ* inggih mênikâ dlancang. Dlancangipun warnipun soklat. Samak *luar naskah Sêrat Kâlâmangsâ* ngginakakên jinis *bahan karton kandêl*. Wondéné samak *dalam naskah* ngginakakên dlancang warni putih radi soklat.

Ukuraning *naskah Sêrat Kâlâmangsâ* panjang sâhâ *lebar*-ipun inggih mênikâ 22 x 14,5

cm. Wondéné ukuraning teks *Sêrat Kâlâmangsa* panjang sâhâ lebar-ipun inggih mênikâ 21,5 x 14 cm. *Teks Sêrat Kâlâmangsa* kasêrat mawi aksârâ Jâwâ cithak. Sikaping aksaranipun inggih mênikâ jêjêg, nanging sapérangan wontên ingkang kasêrat dhoyong nêngên.

Transkripsi Teks Sêrat Kâlâmangsa

Transkripsi teks Sêrat Kâlâmangsa ngginakakên metode transkripsi diplomatik, inggih mênikâ ndamêl alih tulis sêrataning teks kados mênâpâ wontênipun, inggih mênikâ kados déné sêrataning teks aslinipun kanthi aksârâ ingkang sami. Wondéné wujud transkripsi teks *Sêrat Kâlâmangsa* ing ngandhap mênikâ.

Bausastra Jawa sâhâ ejaan bâsâ Jawi. Wondéné tulâdhâ asiling transliterasi sâhâ suntingan teks-ipun kados ing ngandhap mênikâ.

Tabel 1: Asiling Transliterasi Standar sâhâ Suntingan Teks Sêrat Kâlâmangsa

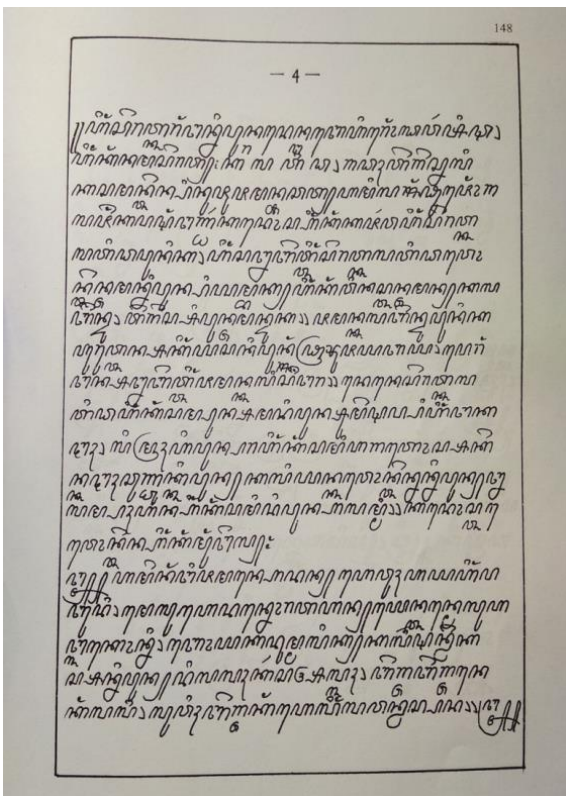
Transliterasi Standar		Suntingan Standar	
// wus	lêpdâ	// wus	lê{b}dâ
pamawasirâ / mring	kridhaning	pamawasirâ / mring	kridhaning
kang dèn pardi / mumpuni	saliring	kang dèn pardi / mumpuni	saliring
kawruh / saking	jroning	kawruh / saking	jroning
pamawas / waskithané	tan kêtung	pamawas / waskithané	tan kêtung
malah kasingkur / kur anggêré bisâ	mangsa / tan	malah kasingkur / kur anggêré bisâ	mangsa / tan
mangsa / tan mawi	watoné tapis /-	mawi watoné tapis /-	

Terjemahan Teks Sêrat Kâlâmangsa

Terjemahan Teks Sêrat Kâlâmangsa wontên ing panalitèn mênikâ ngginakakên tigang metode terjemahan inggih mênikâ terjemahan harfiah, terjemahan isi, sâhâ terjemahan bebas. Wondéné tulâdhâ asiling terjemahan teks *Sêrat Kâlâmangsa* kasêratakên wontên tabel ngandhap mênikâ.

Tabel 2: Asiling Suntingan sâhâ Terjemahan Teks Sêrat Kâlâmangsa

Suntingan Standar		Terjemahan	
// wus	lêbdâ	// sudah	terbuka
pamawasirâ / mring	kridhaning	pengetahuanmu / terhadap	semua
kang dèn pardi / mumpuni	saliring	perbuatan yang	engkau tekuni / menguasai
kawruh / saking jroning	pamawas / waskithané	tan kêtung	pengetahuan / dari
malah kasingkur / kur			dalamnya pemahaman / cermatnya tidak

Gambar 1: Tulâdhâ Transkripsi Teks Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Kâlâmangsa

Transliterasi teks Sêrat Kâlâmangsa ngginakakên metode transliterasi standar. *Suntingan teks* inggih mênikâ nglêrêsakên sêrataning teks ingkang lêpat adhêdhasar

Tabel salajêngpun

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
anggêré bisâ mângsâ / tan mawi watoné tapis /-/	terhitung malah terabaikan / sebatas hanya bisa mencari / tidak menggunakan aturan yang benar /-/

Isining *teks Sêrat Kâlâmangsâ* ingkang dipunpérang dados kalih inggih mênikâ têngêsipun *Kâlâmangsâ sâhâ* jinising piwulang gêsang. Jinising piwulang gêsang ing panalitén mênika dipunpérang dados sakawan inggih mênikâ paugêran gêsang, paréntah maguru, paédah ngèlmi, sâhâ sangkan paraning dumadi.

Kâlâmangsâ têngêsipun inggih mênikâ ‘mângsâ, waktu, kâlâ-kâlâ, ora ajêg’ (Poerwadarminta, 1939: 182) inggih punikâ mângsâ ingkang mahyakakên kaanan ingkang bédâ-bédâ ing satunggaling jaman. Wondéné wontên ing *Sêrat Kâlâmangsâ* mênikâ wontên sapérangan mângsâ utawi jaman ingkang dipunsêbutakên, inggih mênikâ kâlâbêndu, kâlâlulut, sâhâ kâlâdumêling.

Wondéné piwulang gêsangpun badhé kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

Paugêran gêsang

Miturut Darminto, dkk (2010: 547) paugêran inggih mênikâ wêwaton utawi patokan. Dados paugêran gêsang inggih mênikâ patokan ingkang dipunginakakên nglampahi gêsang. Miturut Sudrajat (2013: 28) ancasingipun utawi paugêran inggih mênikâ minangkâ *petunjuk* kanggé manungsâ supados botên susur anggênipun lèlampahan anggayuh ancasing ngagêsang. Wondéné paugêran gêsang ingkang

dipunpanggihakên wontên ing salêbêting *teks Sêrat Kâlâmangsâ* kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

Dados tiyang ingkang waskithâ

/ waskithané tan kêtung malah kasingkur / kur anggêré bisâ mângsâ / tan mawi watoné tapis /-/: *cermatnya tidak terhitung malah terabaikan / sebatas hanya bisa mangsa / tidak menggunakan aturan secara menyeluruh /-/*

Pêthikaning sêkar ing nginggil nêdahakên bilih tiyang gêsang kédah dados tiyang ingkang waskithâ. Waskithâ inggih mênika salah satunggaling sipat ingkang utami. Waskithâ inggih mênikâ ‘awas’, ‘bisâ wêruh marang prakâra sing sinamar (batining wong lsp). Tiyang waskithâ inggih mênikâ tiyang ingkang sagêd mangrêtosikaanan tiyang sanès utawi tanggap dhumatêng kawontênanipun tiyang sanès.

Sagêd dipunpêndhêt dudutan bilih tiyang kédah dados tiyang ingkang waskithâ, awit manawi tiyang mênikâ gadhah sipat waskithâ satêmah sagêd mranâtâ pangandikanipun supados botên mranani panggalih tiyang sanès. Bab mênikâ ndadosakên rukun ing antawising masarakat sâhâ sagêd nêbihakên saking padudon.

Paréntah Maguru

Piwulang gêsang salajêngipun inggih mênikâ paréntah maguru. Sadâyâ tiyang gêsang kédah pados ngèlmi sakathah-kathahipun. Pados ngèlmi saénipun dhatêng sintên kémawon ingkang gadhah ngèlmi utawi guru, dados tiyang mênikâ kédah maguru. Manawi priyantun mênikâ botên purun maguru, botên badhé ngawêruhi Gustinipun awit sadâyâ samubarang mbêtahakên ngèlmi. Wondéné andharan paréntah maguru ingkang dipunpanggihakên ing salêbêting *teks Sêrat Kâlâmangsâ* kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

Sagêdâ mumpuni saliring ngèlmi

/yun kayungyun mring ngarsâ / ngarsâ arjâ mrih kêrtartâ lêbdèng kawruh /: / *harapan untuk menginginkan untuk tetap berada di dalam kebenaran / berada di jalan yang benar agar supaya mengerti suatu ilmu /*

Pêthilan sêkar ing nginggil isinipun inggih mênikâ paréntah supados ngupados ngèlmi. Manungsa anggènipun nindakakên gêsang wontên donyâ kédah gadhah ancas ingkang cêthâ, bêtah pandom supados slamêt anggènipun lumampah. Pandoming gêsang mênikâ sagêd kagayuh manawi manungsa sampun mangrêtosî ngèlminipun gêsang, amargi tanpâ ngèlmi manungsa sagêd sasar wontên ing lampahing gêsang. Ngèlmi ingkang kagayuh ing alam donyâ ugi dados salah satunggaling cârâ kanggé nggayuh karaharjan wontên ing alam donyâ sâhâ alam *akhirat*. Bab mênikâ ugi kaandharakên wontên ing Hadis Riwayat Turmuza kados ing ngandhap mênikâ.

“Dunia itu terkutuk dan terkutuk semua apa yang ada di dalamnya kecuali orang-orang yang bedzikir (ingat) kepada Allah, orang alim dan orang menuntut ilmu”.

Sagêd dipunpêndhêt dudutan bilih tiyang kédah gadhah ancas ingkang cêthâ, kédah tansah pados ngèlmi ing kabêcikan. Awit pados ngèlmi ingkang bêcik mênikâ ndadosakên kitâ botên malêbêt golonganing tiyang ingkang *terkutuk*, bab mênikâ dipunjumbuhakên kaliyan pêthikan hadis ing nginggil.

Paédah Ngèlmi

Sabên ngèlmi tamtu wontên paédahipun. Paédah inggih mênikâ pigunâ (Poerwadarminta, 1939: 457). Dados paédah ngèlmi inggih mênikâ pigunâ ingkang kapanggihakên nalikâ sinau ngèlmi. Wontên ing salêbêting *teks Sêrat Kâlâmangsâ* ugi kapanggihakên paédah ngèlmi.

Wondéné paédah ngèlmi ingkang dipunpanggihakên kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

Gadhah bêbudèn ingkang saé supados drajatipun inggil

/yèn budi santosâ arjâ / drajat sâyâ dhatêngi /-/: / *kalau nalarnya baik / tentu keluhuran akan semakin mendatang /- /*

Pêthilan sêkar mênikâ ngandharakên manawi tiyang mênikâ ngèlmipun saé, tindak-tandukipun ugi saé satêmah drajat mênikâ bakal nêmoni piyambak. Nindakakên laku ingkang saé mênikâ mbêtahakên gladhèn ing sabên dintênipun. Nindakên laku ingkang saé ugi kédah sadar kanggé ndamêl *perubahan* ing pribadhi piyambak supados anggayuh kalênggahan ingkang inggil ing ngarsaning Gusti (Sudrajat, 2013: 103). Bab mênikâ ugi kaandharakên wontên ing Al-Quran *surat Al-Mujadilah ayat 11* ingkang *terjemahan*-pun ng ngandhap mênikâ.

“Hai orang-orang beriman apabila dikatakan kepadamu: “Berlapang-lapanglah dalam majlis”, maka lapangkanlah niscaya Allah akan memberi kelapangan untukmu. Dan apabila dikatakan: “Berdirilah kamu”, maka berdirilah, niscaya Allah akan meninggikan orang-orang yang beriman di antaramu dan orang-orang yang diberi ilmu pengetahuan beberapa derajat. Dan Allah Maha Mengetahui apa yang kamu kerjakan”. (Qs. Al-Mujadillah: 11).

Saking pêthikan *teks Sêrat Kâlâmangsâ* ing nginggil manawi dipunjumbuhakên kaliyan pêthikan *ayat* Qs. Al-Mujadillah: 11 sagêd dipunpêndhêt dudutan bilih sintên kêmawon ingkang gadhah ngèlmi tamtu bakal nindakakên lalakon ingkang saé. Sintên kêmawon ingkang nindakakên lalakon ingkang saé Gusti Allah janji bakal nginggilakên drajatipun. Satêmah kitâ ingkang rumaos gadhah ngèlmi kédah tansah nindakakên lalakon ingkang saé.

Sangkan Paraning Dumadi

Sangkan paraning dumadi inggih mênikâ *pandangan hidup* kêjawèn ingkang ngrêmbag mulâ bukâ sâhâ ancasing sadâyâ wontên donya mênikâ (Endraswara, 2015: 199). Wontên ing salêbêting *teks Sêrat Kâlâmângsâ* ugi kapanggihakên piwulang ingkang gayut kaliyan sangkan paraning dumadi. Wondéné andharanipun wontên ing ngandhap mênikâ.

Pitados Gusti ingkang Mâhâ Éså

// pupuntoning tékad gêsang / mung sawiji jiwanggâ dèn tuhoni / Gusti [-8-] kawulaning makluk /: // akhir dari keinginan kehidupan / hanya satu yang dimantabi dalam diri / Gusti [-8-] tuhannya semua makhluk /

Sadangunipun gêsang ing sadâyâ tumindakipun kêdah éling dhumatêng Gusti. Tansah éling sâhâ mêmujî dhumatêng Gusti dados lampahing manungsâ tumuju sajatosing gêsang. Awit saking tumindak kasêbut, têmahan manungsâ ngélingi manawi kawontênaning Gusti sagêd mapan wontên salêbêting jiwaniipun.

Jiwâ dipunginakakên déning manungsâ saprêlu ngraosakên kawontênaning *Dzat*-ipun Gusti, amargi salêbêting jiwâ mênikâ wontên raos ingkang sagêd kanggé ngraosakên kawontênaning Gusti inggih ingkang dipunwastani *rasa sajatos*. Raos ingkang sajatos mênikâ ingkang asring dipunsêbut kanthi nâmâ *iman*. Wondéné Gusti ingkang dipun-*imani* déning umat *muslim* mênikâ namung wontên satunggal inggih mênikâ Allah SWT. Bab mênikâ ugi kaandharakên wontên ing Al-Quran *surat Al-Baqarah ayat 163* ingkang *terjemahan*-pun ng ngandhap mênikâ.

“Dan Ilah kamu adalah Ilah Yang Mahaesa; Tidak ada Rabb melainkan Dia Yang Maha pemurah lagi Maha penyayang”. (Qs Al-Baqarah: 163).

Saking pêthikan *teks Sêrat Kâlâmângsâ* ing nginggil manawi dipunjumbuhakên kaliyan

pêthikan *ayat* Qs Al-Baqarah: 163 sagêd dipunpêndhêt dudutan bilih tiyang kêdah ngraosakên kawontênaning Gusti. Manawi sampun ngraosakên tiyang kêdah pitados kawontênaning Gusti ingkang Mâhâ Éså, botên wontên Gusti sanès kajawi Gusti Allah.

DUDUTAN

Asiling *studi katalog* katêmtokakên satunggal *eksemplar*. Inggih mênikâ asiling *inventarisasi naskah* adhêdhasar *pengamatan langsung naskah Sêrat Kâlâmângsâ* kapanggihakên ing *Buku Daftar Koleksi Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Tamansiswa*.

Kawontênaning *naskah Sêrat Kâlâmângsâ* mênikâ taksih saé. Pérangan jilidanipun dipundondomi ngginakakên bolah, ananging lêmbâr-lêmbaring dlancang sampun sami pêthil utawi ucul saking jilidanipun. Kawontênan dlancang ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *teks Sêrat Kâlâmângsâ* sampun sapérangan ingkang sami bolong amargi dipunpangan rêngêt. Kawontênaning samak *luar* sampun sami pating ndlêmok mbêkas kados kênging toyâ.

Transkripsi teks Sêrat Kâlâmângsâ ngginakakên *metode transkripsi diplomatik*, inggih mênikâ ndamêl *alih tulis* sêrataning *teks* kados mênâpâ wontênipun, inggih mênikâ kados déné sêrataning *teks* aslinipun kanthi aksârâ ingkang sami. Wontên ing panalitèn mênikâ panyêrat botên sagêd ngêtrêpakên wujud aksârâ kados wujud aksârâ (*font*) ing salêbêting *naskah Sêrat Kâlâmângsâ*.

Transliterasi teks Sêrat Kâlâmângsâ ngginakakên *metode transliterasi standar*.

Transliterasi standar inggih mênikå anggênipun damêl *alih tulis sêrataning teks* kanthi adhêdhasar *ejaan* ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi ingkang dipunsebut *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)*.

Suntingan teks wontên ing panalitèn mênikå ngginakakên *suntingan standar*. Lampahing damêl *suntingan teks* wontên ing panalitèn mênikå dipuntindakakên kanthi cårå nglêrsakên kalêpataning *teks* kanthi nambahi, ngirangi, sårå nggantos aksaraning*teks*, wandå, mênåpå déné têmbung wontên *teks* kanthi *kontekstual*. Sasampuning *suntingan teks* kalampahan, salajêngipun ndamêl cathêtan éwah-éwahing *teks* sårå andharanipun ing *aparatus kritik*.

Terjemahan teks Sêrat Kålåmångså wontên ing panalitèn mênikå ngginakakên *metode terjemahan* inggih mênikå *terjemahan harfiah, terjemahan isi, sårå terjemahan bebas*. *Terjemahan teks* wontên ing panalitèn mênikå katindakakên kanthi cårå ngéwahi basaning *teks* utawi båså *sumber*, inggih mênikå båså Jawi dhatêng båså *sasaran*-ipun, inggih båså Indonesia. Wondéné têmbung-têmbung ingkang botên sagêd dipun-*terjemah*-akên kaandharakên wontên cathêtan *terjemahan*.

Isining Teks Sêrat Kålåmångså

Panalitèn mênikå ngandharakên isining *teks Sêrat Kålåmångså*. Isining *teks Sêrat Kålåmångså* inggih mênikå bab piwulang gêsang. Jinising piwulang gêsang ingkang dipunandharakên ing salêbêting *teks Sêrat Kålåmångså* wontên sakawaninggih mênikå piwulang paugêran gêsang, paréntah maguru, paédah ngèlmi, sårå sangkan paraning dumadi.

PAMRAYOGI

Adhêdhasar panalitèn *teks* ing *Sêrat Kålåmångså* ingkang sampun katindakakên, wontên pamrayogi. Wondéné pamrayoginipun inggih mênikå panalitèn mênikå taksih awujud panalitèn wiwitan kanthi *fokus* ing kawruh piwulang gêsang. Pramilå *naskah Sêrat Kålåmångså* taksih prêlu dipuntaliti malih kajumbuhakên kaliyan bab båså, sastrå, mênåpå bab sanèsipun. Panalitèn *naskah* mliginipun *naskah* Jawi taksih prêlu dipungarap kanggé nglêstantunakên isining *naskah*. Sasanèsipun kanggé nglêstantunakên isining *naskah* ugi kanggé nglêstantunakên piwulang ing salêbêting *teks* ingkang taksih sagêd dipunjumbuhakên ing pagêsangan masarakat samênikå.

KAPUSTAKAN

- Baroroh-Baried, Siti. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Darminto, dkk. 2010. *Bausastra Jawa Kamus Jawa Besar*. Surakarta: Kharisma.
- Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: CV Manasco.
- Endraswara, Suwardi. 2015. *Agama Jawa (Ajaran, Amalan, dan Asal-usul Kejawen)*. Yogyakarta: Narasi.
- Fathurahman, Oman. 2015. *Filologi Indonesia (Teori dan Metode)*. Jakarta: Kharisma Putra Utama.
- Ikram, Achadiati. 1981. *Perlunya Memelihara Sastra Lama: Analisis Kebudayaan, No. 3 Tahun 1*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Kaelan, M.S. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.
- Mulyani, Hesti. 2014. *Teori dan Metode Pengkajian Filologi*. Yogyakarta: Astungkåra Media

Poerwadarminta. W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Groningen, Batavia: J.B Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V.

Robson, Stuart. 1994. *Prinsip-prinsip Filologi Indonesia*. RUL: Jakarta.

Sudrajat, Ajad, dkk. 2013. *Din Al-Islam*. Yogyakarta: UNY Press.

Suryani, Elis. 2011. *Filologi*. Bandung : Ghalia Indonesia Anggota IKAPI.